

Психологічна складова педагогічної творчості В. О. Сухомлинського

Зроблено спробу психологічного аналізу педагогічного доробку Василя Сухомлинського. Виявлено значний внесок видатного науковця, вчителя-гуманіста у психологізацію педагогіки того періоду, що не могло не позначитися на сучасному стані педагогічної та вікової психології.

Ключові слова: психологія, психологізація, безумовна любов, самостворення, задатки, здібності, обдарування.
Turchyna L. I. Psychological Component of V. O. Sukhomlynskyi's Pedagogical Works.

The psychological analysis of pedagogical heritage of Vasyl Sukhomlynskyi is made. The significant contribution of the outstanding scientist, the teacher and the humanist to psychologization pedagogy of that period is revealed. That couldn't affect the current state of pedagogical and age psychology.

Key words: psychology, psychologization, unconditional love, self-creations, inclinations, abilities, talents.

Постановка проблеми. Перехід України до постіндустріального, інформаційного суспільства (сутнісною основою якого виступає інноваційний шлях розвитку); глобалізація цивілізаційних процесів, яка вимагає творчого підходу від кожного працівника і спонукає орієнтувати освіту на кожну людину, на розвиток її творчих можливостей (сучасна освіта має бути якісною і масовою одночасно); інтелектуалізація всіх сфер життя сучасної людини та зростання значення людського капіталу в усіх сферах життя суспільства – усе це привело до зміни статусу освіти, переосмислення ролі усіх наук, причетних до цих кардинальних змін. Особливе місце в цих процесах належить психології, яка здатна дослідити психологічні основи функціонування як окремої людини, так і великих груп людей у нових умовах та змоделювати їх наслідки.

Аналіз досліджень із проблеми. Вітчизняна психологічна наука переживала і часи підйому, коли до її пульсу прислуховувалися зарубіжні школи, і часи тотального пресингу зі сторони влади. Саме в періоди настороженого і недовірливого ставлення влади до психодіагностики створилася ситуація невідповідності очікувань практики можливостям теорії адекватно, всесторонньо і глибоко забезпечити її обґрунтуванням мети, принципів, основних стратегій. Найвідчутніше це вплинуло на педагогічну діяльність як основу всіх напрямків реалізації людської сутності. Найпрогресивніші представники різних сфер здійснювали спробу подолати протистояння між теорією і практикою. В педагогіці це успішно здійснив В. О. Сухомлинський, якого по праву можна вважати «психологізатором» педагогічної діяльності того часу.

Проблеми вивченню психологічних аспектів діяльності й педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського присвятили дослідження І. Бех, А. Богуш, Л. Бондар, М. Вашуленко, Н. Кравець, В. Кудрявцев, Н. Морозова та ін.

Мета статті – теоретично дослідити психологічні закономірності та особливості розвитку особистості

в педагогічних працях В. О. Сухомлинського, простежити їх вплив на сучасну психологічну теорію і педагогічну практику.

Мету плануємо реалізувати через розв'язання таких **завдань**:

- на основі аналізу праць В. О. Сухомлинського здійснити психологічне обґрунтування його педагогічної теорії;

- прослідкувати взаємозв'язок основних психологічних засад педагогічної спадщини видатного просвітителя з сучасними психологічними ідеями та їх реалізацією в освіті;

- розглянути сучасні психологічні виміри педагогічної системи видатного педагога.

Виклад основного матеріалу. У працях В. О. Сухомлинського, у педагогічному досвіді Павлівської школи за його організаційним і науковим керівництвом було створено унікальну систему розвитку особистості школяра, яка охоплює всі вікові групи, змістовно й методично об'єднує урочну та позаурочну діяльність, залучає до цього процесу зусилля самої дитини, кожного вчителя, батьків, різні види середовища. Усе це базується на глибокому і всесторонньому знанні психологічних закономірностей та механізмів розвитку особистості. На відміну від багатьох своїх колег-учителів, Василь Олександрович глибоко усвідомлював виняткове значення психології у педагогічній діяльності. Він вважав, що без психології неможливий прогрес педагогічної науки.

В. О. Сухомлинський власним досвідом показав, як можна втілити теоретичні знання (у 60–70 роках ХХ століття уже існували відомі теорії Ж. Піаже, Л. Виготського) у практику школи. Вивчаючи його твори, ми переконуємося в обізнаності видатного педагога з ідеями таких психологів як С. Я. Рубінштейн, О. Р. Лурія, О. М. Леонтьєв, Г. С. Костюк, психофізіолога П. К. Анохіна та використанні цих знань на практиці. «Знати дитину – це найголовніша точка, де стикаються теорія і практика педагогіки, де сходяться всі нитки педагогічного керівництва

шкільним колективом», – писав Василь Олександрович [4, 441].

О. Я. Савченко, виокремлюючи наукові засади *цілісної педагогічної системи* видатного просвітителя, на перше місце ставить *усебічну, глибоко продуману психологізацію навчально-виховного процесу*, а далі – *спрямованість діяльності педагогічного колективу на особистісний розвиток і саморозвиток дитини як складної системи, яка змінюється під впливом багатьох чинників*; організація різних видів активної, особистісно значущої навчальної трудової діяльності дітей (колективної та індивідуальної) в урочний та позаурочний час; збагачення навчальної діяльності яскравими позитивними емоціями і почуттями краси; реальний гуманізм усіх видів спілкування у педагогічному та учнівському колективах, його спрямованість на утвердження гідності кожної дитини як члена родини, колективу класу, школи, суспільства; використання праці і природи як джерела особистісного розвитку кожної дитини; програма актуальних і перспективних завдань створення у школі зусиллями дітей, вчителів, батьків виховного і розвивального середовища; цілеспрямована мотивація учнів на досягнення максимального рівня своїх духовних і пізнавальних можливостей; пріоритетність моральної і розвивальної функції оцінювання [3, 6].

Ще задовго до появи шкільної психологічної служби В. О. Сухомлинський у своїй школі створив чітку й дієву систему психологічної просвіти педагогів і батьків, заклав основи психологічної грамотності учнів. Свідчення цього – батьківський університет, який діяв упродовж 12 років (два рази на місяць батьки вивчали психологію і педагогіку – 350 годин!), психологічний семінар для вчителів, на якому один із класних керівників виступав із доповіддю «Педагогічна характеристика учня», а для самих школярів – бесіди з людинознавства.

Не кожна психологічна служба навіть сучасної школи здійснює такий обсяг роботи і на такому високому рівні. Найпереконливішим свідченням результативності цієї роботи були успіхи у розвитку «важких дітей» – так В. Сухомлинський називав дітей із пониженим рівнем навчованості. Таких за роки роботи Василя Олександровича в Павлівській школі навчалось 107, із них 35 у подальшому закінчили 11 класів, 25 – технікуми, 13 – здобули вищу освіту, всі інші успішно закінчили профтехучилища та різні курси. Лише два учні через тривалу хворобу закінчили тільки 8 класів. Ми бачимо реальну інтеграцію дітей з особливими потребами в освітньому просторі, реалізацію різнорівневого навчання в діяльності Павлівської школи. Ці ідеї набули широкого визнання лише в наш час. Нещасна, обділена природою чи середовищем маленька людина не повинна дізнатися про те, що в неї слабкий розум, писав В. О. Сухомлинський. Виховання такої людини повинно бути в сто разів більш ніжним, чуйним, турботливим. Ряд дослідників аналізують корекційні

аспекти психопедагогіки великого гуманіста минулого століття (Н. Кравець, В. Кудрявцев, Н. Морозова та ін.).

В. О. Сухомлинський не тільки теоретично обґрунтував, але усім своїм життям продемонстрував чудотворний вплив *безумовної любові до дітей*, яка так популяризується сьогодні. Його любов – дієва, зацікавлена.

У своїй педагогічній діяльності Василь Олександрович реалізував ряд психологічних напрямків (гуманістичний, діяльнісний, вчинковий і т. ін.), що є актуальними і в наші дні. Його праці можуть аргументувати та ілюструвати найпрогресивніші теоретичні погляди, викладені у сучасних підручниках із вікової, педагогічної, професійної психології. Цілепокладання, переконання, ідеали, погляди, самоставлення, цінності, мотиви, сприймання, відчуття, пам'ять, мислення, увага, мовлення, творчість, уява, емоції, воля, характер, здібності – ось неповний перелік тих процесів, станів і психологічних явищ, які В. О. Сухомлинський всесторонньо аналізує у своїх працях, розглядаючи їх цілісно, у взаємодії.

Ідеї індивідуального підходу у навчанні, різнорівневе і різновікове навчання були не тільки глибоко і всебічно обґрунтовані в творах Василя Олександровича, але з успіхом реалізовані. На нашу думку, він разом з іншими теоретиками та практиками заклав основи особистісно орієнтованого підходу в навчанні та вихованні.

Безсумнівно, що ідеї розвивального навчання були реалізовані Сухомлинським у його школі. Не тільки опубліковані праці великого педагога, а й практичний досвід роботи переконують нас у цьому. «Школа радості» – це перша ластівка навчання з шестилітнього віку, де були використані всі знання з вікової психології, а його послідовником у цій справі став доктор психологічних наук Ш. О. Амонашвілі. Цікавим є те, що Василь Олександрович – практик, який вибудовував свою діяльність на міцній теоретичній основі, Амонашвілі – вчений, який відчув потребу в практичній реалізації своїх теоретичних конструкцій.

Усі твори Василя Олександровича пронизані популярними в сучасній педагогіці ідеями позитивної «Я-концепції». Він підкреслював величезне значення ситуації успіху в розвитку дитини і формуванні її самоставлення, продемонстрував значення самооцінки для реалізації учня.

В. О. Сухомлинський переконує вчителів у тому, «що найважливіше ... це зміцнювати у дитини віру у свої сили і терпляче чекати того моменту, коли відбудеться хоча б маленьке зрушення в її розумовій праці ... Зрушення це, по суті, дуже маленьке. На перший погляд воно може видатися просто випадковою удачею. Але цю удачу дитина переживає як радісний успіх – у цьому успіху вона черпає нову енергію» [5]. Педагогічна мудрість у тому і полягає, щоб дитина ніколи не втратила віру у свої сили, ніколи не відчула, що в неї «нічого не виходить».

Колектив Павлівської школи враховував пряму залежність успіхів у навчанні учнів від того, як вони до себе ставляться. Останнє ж визначається тим, наскільки дитина пізнала саму себе, чи прониклася вона почуттям самоповаги. «Мудрість життя людського справді полягає у тому, щоб бачити себе – і бачити правильно» [4, 492].

Наприкінці 60-х В. Сухомлинський здійснив реальну спробу втілення ідеї «школи самореалізації особистості» в практику, а також розробки її педагогічної технології у своєму унікальному педагогічному експерименті (упродовж десятиліть в одній звичайній школі).

Велике значення Василь Олександрович приділяв індивідуальним особливостям особистості та взаємодії неповторних особистостей у колективі. «Будь-який первинний і загальношкільний колектив багатий на людей, що мають яскраві індивідуальні задатки, здібності, інтелект, обдарування. Майстерність виховання полягає в тому, щоб ці індивідуальні риси виявилися у вольовій спрямованості особистості, в глибоко розвиненому людському достоїнстві, у палкому захопленні, у здоровому самолюбстві. Якщо глибоко вникнути у творчу лабораторію умілих вихователів, то можна помітити, що їхні зусилля спрямовані на створення колективу, починаються, по суті, з відкриття і шліфування яскраво виявлених особистостей» [5, 391].

Неоціненними для сучасних педагогів є розроблені Василем Олександровичем основи мотивації учнів до навчальної діяльності, самовиховання і саморозвитку.

Приділяючи велику увагу знанню і врахуванню вікових особливостей у розвитку, навчанні й вихованні, видатний педагог наголошував на індивідуальному темпі розвитку кожної дитини. Особливу увагу звертав на підлітковий вік і ряд праць присвятив саме проблемам цього періоду.

Великий вклад у теорію і практику розумового розвитку становлять педагогічні праці й педагогічна діяльність павлівського подвижника. Неодноразово В. О. Сухомлинський вказував на зв'язок мислення з емоціями, іншими психічними процесами. Ряд дослідників детально аналізують ці аспекти спадщини видатного педагога (Ю. Мельник, О. Попенко, Л. Ткачук, Т. Філімонова та ін.).

Волю Василь Олександрович виділяв як основу багатьох інтелектуальних, моральних, трудових звершень особистості, те, без чого не здійсниться самореалізація особистості.

Звичайно, у межах однієї статті ми не в змозі детально розглянути все психологічне підґрунтя педагогічної спадщини цієї видатної людини. Така робота потребує цілеспрямованого і копіткого аналізу кожного аспекту діяльності видатного просвітителя крізь призму сучасних психологічних поглядів. Така робота ще чекає своїх виконавців.

На завершення хочу звернутися до роздумів видатного російського психолога О. В. Петровського, якому волею долі, а точніше, згідно з наказом президента АПН СРСР, довелося представляти радянську науку на похороні видатного педагога. Петровський особисто не був знайомий із Василем Олександровичем, але знав його за публікаціями. Цій події він присвятив розділ «Ідеологічно витримана панахида» в книзі «Психологія і час», в якій останню крапку поставив за кілька днів до смерті [2, 225]. Російський психолог особливо підкреслював у спадщині видатного педагога гуманізм виховання громадянина, його особливе, не директивне, глибоко психологічне розуміння складного процесу самостворення особистості. Адже навіть назва книги входила в суперечності з традиційною педагогічною доктриною того часу. Сухомлинський говорив про народження громадянина, підкреслюючи особистісність цього акту, а не про виховання громадянина чи створення, як мало б звучати відповідно до постулатів офіційної педагогічної думки. Тут Василь Олександрович був повністю психологом, а не педагогом, бо приблизно в той же час Г. С. Костюк висловлював таку ж «єретичну» думку про те, що теорії розвитку особистості необхідно поповнити «науковим розумінням становлення людської особистості як „саморуку“, що визначається єдністю його зовнішніх і внутрішніх умов» [1, 130]. Слід визнати, що проблема саме такою представлення людської особистості, розкриття внутрішніх механізмів цього процесу залишається актуальною.

Висновки. Педагогічна спадщина видатного мислителя-гуманіста досліджується впродовж майже п'ятдесяти років, але, як і притаманно творчості геніальних людей, вона до сьогодні живить думки і спонукає на наукові розвідки сучасних учених. Психологічна складова творчості й діяльності В. О. Сухомлинського має ще знайти своїх дослідників, які б детально вивчили, систематизували й оцінили його внесок у сучасну психологію.

Література

1. Костюк Г. С. Принципы развития в психологии / Г. С. Костюк // Методологические и теоретические проблемы психологии. – М. : Наука, 1969. – С. 118–152.
2. Петровский А. В. Психология и время / А. В. Петровский. – СПб. : Питер, 2007. – 448 с. – (Сер. «Мастера психологии»).
3. Савченко О. Розвиток особистості школяра – стрижнева проблема творчості В. О. Сухомлинського / О. Савченко // Наук. зап. – Вип. 78 (2). – Сер.: Пед. науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – 393 с.
4. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 426–436.
5. Сухомлинський В. О. Вибр. твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 4. – С. 391–626.